

Πρωτόκολλο εκμείευσης αφηγηματικού λόγου στην Ελληνική από άτομα με αφασία: Αρχές, μεθοδολογικά ζητήματα και προκαταρκτικά αποτελέσματα

Μαρία Κακαβούλια*, Σπυριδούλα Σταμούλη, Γιούλη Φωκά-Καβαλιεράκη, Αλεξάνδρα Οικονόμου, Αθανάσιος Πρωτόπαπας & Σπυριδούλα Βαρλοκώστα
Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών, *Πάντειο Πανεπιστήμιο

ABSTRACT

Studies on mildly impaired speakers with aphasia conducted over the past 30 years have emphasized the clinical importance of the study of discourse production (Doyle et al. 1998, Armstrong 2000, Olness & Ulatowska 2002, Wright et al. 2005, Olness et al. 2010, Stark 2010). Since people with aphasia experience particular difficulties in their everyday communication, the study of their abilities at the discourse level is a natural and objective method for assessing the communicative effectiveness of these individuals in their everyday life. Moreover, the study of discourse production can contribute to a more accurate identification of the communication impairments of speakers with aphasia, as well as to the evaluation of their response to treatment. Among the various discourse types, narrative discourse has attracted more attention in aphasia research, mainly because the abstract narrative schema provides an objective framework for the analysis of speakers' spoken and written productions and their comparison to healthy controls. Different assessment tools including a variety of measures and elicitation tasks for narrative discourse production have been applied in aphasia research. This paper presents a comprehensive battery for the elicitation and evaluation of narrative discourse in Greek, which can serve as a valid and reliable assessment tool of narrative and communication abilities of speakers with aphasia, but also as a tool for planning effective treatment.

ΛΕΞΕΙΣ-ΚΛΕΙΔΙΑ: αφασία, αφήγηση, εκμείευση λόγου

1. Η μελέτη της παραγωγής λόγου από άτομα με αφασία*

Ο συνεχής λόγος έχει οριστεί ως «ένα σύνολο εκφωνημάτων τα οποία στοχεύουν στη μετάδοση ενός μηνύματος μεταξύ των συνομιλητών» και έχει χαρακτηριστεί ως «ίσως η πιο επεξεργασμένη γλωσσική δραστηριότητα» (Ska et al. 2004: 302). Καθώς υπερβαίνει το επίπεδο της πρότασης, η επιτυχημένη παραγωγή λόγου δεν συνίσταται απλώς στη διάταξη μεμονωμένων γλωσσικών στοιχείων σε μια συνεχή ροή, αλλά στην οργάνωση των πληροφοριών με συνεκτικό τρόπο, ώστε να μεταδοθεί ένα κατανοητό μήνυμα (Wright 2011: 1283). Κατά συνέπεια, η μελέτη της γλώσσας στο επίπεδο του λόγου συμβάλλει στην ανάδειξη των συνιστωσών της επικοινωνίας οι οποίες σχετίζονται με την ικανότητα συγκρότησης μιας ιεραρχικά οργανωμένης δομής πληροφοριών.

Ο λόγος διακρίνεται σε επιμέρους *κειμενικά είδη* ή *τύπους/τρόπους του λόγου* (*discourse types, discourse modes*). Η διατύπωση κριτηρίων για τη διάκριση μεταξύ των κειμενικών ειδών αποτελεί ένα ζήτημα για το οποίο έχουν διατυπωθεί διαφορετικές απόψεις και έχουν αναπτυχθεί διάφορα μοντέλα. Σε γενικές γραμμές, τα κειμενικά είδη ορίζονται με βάση γνωσιακές κατηγορίες και γλωσσικά κριτήρια (Trosborg 1997), ενώ η διάκριση μεταξύ τους έχει επηρεαστεί σημαντικά από την παράδοση της Ρητορικής, η οποία θέτει ως κριτήριο ταξινόμησης τον επικοινωνιακό στόχο (Bakhtin 1986, Swales 1990) ή τη λειτουργία του

* Ευχαριστούμε τους ομιλητές που έλαβαν μέρος στην πιλοτική και στη μικρής κλίμακας έρευνα που παρουσιάζονται στο άρθρο, καθώς και όλους όσους συνέβαλαν στη διεκπεραίωσή τους. Ευχαριστούμε ιδιαίτερα τους Σπυριδούλα Χειμαριού, Μιχαέλα Νεραντζίνη, Όλγα Λάσκαρη και Βενέδικτο Βασιλείου για τη συνεισφορά τους στη συλλογή δεδομένων στις δυο έρευνες. Θα θέλαμε, επίσης, να ευχαριστήσουμε τους Σταύρο Φωκά-Καβαλιεράκη, Ελένη Βλάχου και Βούλα Φωκά-Καβαλιεράκη, που συνέβαλαν στη σχεδίαση των εικόνων στις δοκιμασίες Β και Γ του πρωτοκόλλου για τη μελέτη της αφασίας στην Ελληνική. Η συγγραφή του άρθρου έγινε στο πλαίσιο έρευνας, η οποία έχει συγχρηματοδοτηθεί από την Ευρωπαϊκή Ένωση (Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Ταμείο-ΕΚΤ) και από εθνικούς πόρους μέσω του Επιχειρησιακού Προγράμματος «Εκπαίδευση και Διά Βίου Μάθηση» του Εθνικού Στρατηγικού Πλαισίου Αναφοράς (ΕΣΠΑ) – Ερευνητικό Χρηματοδοτούμενο Έργο: ΘΑΛΗΣ – ΕΚΠΑ «Επίπεδα διαταραχής του λόγου ελληνόφωνων ατόμων με αφασία: σχέσεις με ελλείμματα επεξεργασίας, εγκεφαλική βλάβη και προσεγγίσεις θεραπείας», Επιστημονικός Υπεύθυνος: Σπυριδούλα Βαρλοκώστα.

παραγόμενου λόγου. Στις πολυάριθμες τυπολογίες των κειμενικών ειδών που έχουν αναπτυχθεί (βλ. ενδεικτικά Kinneavy 1971, Longacre 1976, Werlich 1976, Biber 1989, Smith 2003), η αφήγηση αποτελεί μια σταθερή κατηγορία.

Για τον προσδιορισμό του κειμενικού είδους της αφήγησης έχουν προταθεί πολλοί ορισμοί. Ένα βασικό κριτήριο για τον ορισμό της αφήγησης είναι αυτό της χρονικότητας. Θεμελιώδες χαρακτηριστικό της αφήγησης είναι η διαδοχικότητα και η χρονική διάταξη των γεγονότων. Η Smith, μεταξύ των διαφορετικών *τρόπων του λόγου* (modes of discourse), περιγράφει τον αφηγηματικό τρόπο ως εξής: «Η αφήγηση εισάγει γεγονότα και καταστάσεις στο σύμπαν του λόγου. Το κείμενο εξελίσσεται καθώς προωθείται ο αφηγηματικός χρόνος. Η προώθηση αυτή βασίζεται στη διαδοχή: τα γεγονότα της αφήγησης γίνονται αντιληπτά σε διαδοχή, το ένα μετά το άλλο» (2003: 14). Το κριτήριο της χρονικής διαδοχής επικρατεί και στον ορισμό της αφήγησης από τον Labov, σύμφωνα με τον οποίο «μπορούμε να ορίσουμε μια ελάχιστη αφήγηση ως την αλληλουχία δύο προτάσεων που είναι χρονικά διατεταγμένες» (1972: 360). Ωστόσο, η χρονική διάταξη των γεγονότων, παρόλο που αποτελεί αναγκαία συνθήκη για τον χαρακτηρισμό ενός κειμένου ως αφηγηματικού, δεν είναι αρκετή. Ένα άλλο κριτήριο είναι η ύπαρξη μιας «απόκλισης» ή «ρήξης» στην κανονική και αναμενόμενη έκβαση των γεγονότων, η οποία προκαλεί μια σειρά γεγονότων που στοχεύουν στην επαναφορά της αρχικής κατάστασης (Todorov 1968, Bruner 1991: 11). Επομένως, εκτός από τη σχέση χρονικής διαδοχής που συνδέει μεταξύ τους τα γεγονότα, η αφήγηση προσδιορίζεται επιπλέον από την αιτιακή σχέση μεταξύ ενός ή περισσότερων γεγονότων. Κατά συνέπεια, η αφήγηση αποτελεί την αναπαράσταση μιας σειράς γεγονότων, τα οποία συνδέονται μεταξύ τους με χρονικές ή και αιτιακές σχέσεις. Βασικό χαρακτηριστικό της αποτελεί η οργάνωση των πληροφοριών, δηλαδή των χρονικά διατεταγμένων γεγονότων, σε μια ιεραρχική μακροδομή, η οποία αποτελείται από ορισμένα δομικά συστατικά (Labov & Waletzky 1967, Labov 1972, Rumelhart 1975, Mandler & Johnson 1977, Thorndyke 1977).

Η αφήγηση αποτελεί ένα θεμελιώδες χαρακτηριστικό της ανθρώπινης εμπειρίας σε όλη τη διάρκεια της ζωής του ατόμου, ενώ η παραγωγή αφήγησης ως επικοινωνιακή δραστηριότητα αποτελεί μια οικεία διαδικασία από τα πρώτα στάδια της γλωσσικής ανάπτυξης. Για τον λόγο αυτό, η μελέτη της αφήγησης συμβάλλει στη μελέτη της γλώσσας μέσα σε ένα αυθεντικό επικοινωνιακό πλαίσιο. Σε αντίθεση με πειραματικές διαδικασίες που στοχεύουν στην εκμαίευση περιορισμένων δειγμάτων λόγου, ο οποίος περιέχει συγκεκριμένες υπό εξέταση γλωσσικές δομές, ο λόγος που παράγεται από την αφήγηση μιας ιστορίας προσφέρει μεγαλύτερη και πιο αντιπροσωπευτική ποικιλία γλωσσικών δεδομένων. Κατά συνέπεια, η αφήγηση αποτελεί ένα έγκυρο και «φυσικό» πλαίσιο για την αξιολόγηση του λόγου των ατόμων όλων των ηλικιών, ανεξάρτητα από τις γνωσιακές και γλωσσικές τους ικανότητες ή το μορφωτικό και κοινωνικο-οικονομικό τους υπόβαθρο. Για τους λόγους αυτούς, η αφήγηση αποτελεί το κειμενικό είδος που έχει κυρίως αξιοποιηθεί για τη μελέτη της τυπικής ανάπτυξης στην πρώτη γλώσσα, της κατάκτησης της δεύτερης γλώσσας, καθώς και των εγγενών και επίκτητων διαταραχών λόγου, μεταξύ των οποίων και η αφασία.

Η αφασία αποτελεί μια γλωσσική διαταραχή η οποία εμφανίζεται ως αποτέλεσμα εγκεφαλικής βλάβης (Harley 2001: 23) και είναι πιο συχνή σε ανθρώπους μεγαλύτερης ηλικίας. Οφείλεται συνήθως σε εγκεφαλικό επεισόδιο, αλλά μπορεί να προκληθεί και από εγκεφαλικό τραύμα ή από παθήσεις του εγκεφάλου, όπως ο όγκος (De Roo 1999: 1, Mesulam 2000: 296). Η αφασία μπορεί να εμπλέκει κάποια/κάποιες ή και όλες τις γλωσσικές τροπικότητες (modalities), δηλαδή την παραγωγή και την κατανόηση προφορικού και γραπτού λόγου (Harley 2001: 23).

Ο τρόπος με τον οποίο εκδηλώνεται κάθε γλωσσική διαταραχή είναι συνάρτηση του τύπου και της σοβαρότητας της αφασίας. Η πλειονότητα των ερευνητών (βλ., μεταξύ άλλων, Goodglass 1993, Benson & Ardila 1996, Dronkers & Larsen 2001) συμφωνεί ότι διακρίνονται επτά βασικοί τύποι αφασίας, μεταξύ των οποίων δύο τύποι συνιστούν την πιο

διαδεδομένη διάκριση στη βιβλιογραφία (De Roo 1999: 2, Harley, 2001: 376): Πρόκειται για τη μη ρέουσα αφασία (non-fluent aphasia) ή αφασία τύπου Broca (Broca's aphasia) και τη ρέουσα αφασία (fluent aphasia) ή αφασία τύπου Wernicke (Wernicke's aphasia). Μεταξύ αυτών, η παραγωγή αφηγηματικού λόγου έχει κυρίως μελετηθεί σε άτομα με μη ρέουσα αφασία.

Η μη ρέουσα αφασία ή αφασία τύπου Broca χαρακτηρίζεται από μη ρέοντα και κοπιώδη λόγο, από δυσκολίες στην εύρεση λέξης, οι οποίες εμφανίζονται κυρίως στον ελεύθερο λόγο παρά στις δοκιμασίες κατονομασίας εικόνας (picture naming tasks), από προβλήματα στην επανάληψη, την ανάγνωση και τη γραφή και από έλλειψη γραμματικών δεικτών. Επίσης, συχνά παρατηρούνται εμφανείς δυσκολίες στην άρθρωση και μειωμένη ικανότητα στη διάταξη των λέξεων. Επιπλέον, έχει παρατηρηθεί ότι τα άτομα με μη ρέουσα αφασία έχουν σημαντική δυσκολία στην κατανόηση σύνθετων γραμματικών δομών (Caramazza & Zurif 1976, Caplan & Hildebrandt 1988). Σε κάθε περίπτωση, ωστόσο, θεωρείται πως έχουν καλύτερη επίδοση στην κατανόηση απ' ό,τι στην παραγωγή του λόγου.

Σημαντικό μέρος της έρευνας που πραγματοποιείται στον κλάδο της αφασιολογίας τα τελευταία 30 περίπου χρόνια περιλαμβάνει τη μελέτη της παραγωγής λόγου από άτομα με ήπια μορφή μη ρέουσας αφασίας. Στο πλαίσιο των διαδικασιών που χρησιμοποιούνται με σκοπό την αξιολόγηση της σοβαρότητας της βλάβης, την ταξινόμησή της και τον σχεδιασμό κατάλληλης παρέμβασης, η συλλογή δειγμάτων αφηγηματικού λόγου από άτομα με αφασία και η ανάλυσή τους έχει πλέον παγιωθεί ως μια σταθερή, έγκυρη και αξιόπιστη μέθοδος. Ο βασικός λόγος είναι ότι, καθώς τα άτομα με αφασία αντιμετωπίζουν ιδιαίτερα προβλήματα στην καθημερινή τους επικοινωνία, η μελέτη της γλωσσικής τους ικανότητας στο επίπεδο του λόγου επιτρέπει να αξιολογηθεί η επικοινωνιακή ικανότητα των ατόμων αυτών στην καθημερινή τους ζωή. Επιπλέον, η μελέτη της ικανότητας παραγωγής λόγου μπορεί να συμβάλει στην ακριβέστερη ανίχνευση των επικοινωνιακών διαταραχών των ατόμων με αφασία, καθώς και στην αξιολόγηση της ανταπόκρισής τους σε οποιαδήποτε διαδικασία λογοθεραπευτικής ή άλλης θεραπευτικής παρέμβασης (Wright 2011: 1283).

Η συστηματική μελέτη του αφηγηματικού λόγου των ατόμων με αφασία στοχεύει στη διερεύνηση της γλωσσικής τους ικανότητας τόσο στο επίπεδο του λεξιλογίου, της μορφολογίας και της σύνταξης, δηλαδή στο επίπεδο της πρότασης ή στο μικρο-γλωσσικό επίπεδο, όσο και σε επίπεδο συνεχούς λόγου και διαπροτασιακής δομής (χρονική ακολουθία, συνοχή, συνεκτικότητα), δηλαδή στο μακρο-γλωσσικό επίπεδο. Οι έρευνες οι οποίες εξετάζουν τον αφηγηματικό λόγο των ατόμων με αφασία σε επίπεδο μικρο-γλωσσικό και μακρο-γλωσσικό, επιχειρούν να απαντήσουν στο βασικό ερευνητικό ερώτημα του κατά πόσο αυτά τα δύο επίπεδα συσχετίζονται ή όχι (Ulatowska et al. 1981, Ulatowska et al. 1983, Glosser & Deser 1990, Ulatowska et al. 1990). Με δεδομένη τη διαταραχή του λόγου σε επίπεδο γραμματικό και λεξιλογικό ως αποτέλεσμα της εγκεφαλικής βλάβης, η μελέτη του αφηγηματικού λόγου επιτρέπει να διερευνηθεί ο βαθμός στον οποίο τα προβλήματα αυτά επηρεάζουν την παραγωγή αφηγηματικών δομών, δηλαδή ιεραρχικά οργανωμένων πληροφοριών και, γενικότερα, επιτρέπει τη μελέτη της ικανότητας γλωσσικής επικοινωνίας των ατόμων με αφασία σε φυσικές συνθήκες, ακόμη κι όταν κάποιες γλωσσικές δομές δυσλειτουργούν ή έχουν εκλείψει. Οι μελέτες που επικεντρώνονται στη μελέτη των μικροδομικών και μακροδομικών χαρακτηριστικών του αφηγηματικού λόγου των ατόμων με αφασία διαπιστώνουν, σε γενικές γραμμές, διαταραχή του λόγου σε επίπεδο λεκτικής ροής, σε επίπεδο λέξης ή πρότασης (φωνολογικά, μορφοσυντακτικά λάθη κ.ά.) με παράλληλη σχετική διατήρηση των αφηγηματικών δομών (Ulatowska et al. 1981, Ulatowska et al. 1983, Glosser & Deser 1990, Ulatowska et al. 1990) και της έκφρασης της αξιολόγησης στο επίπεδο του λόγου (Armstrong 2005, Ulatowska et al. 2006, Armstrong & Ulatowska 2007, Olness et al. 2010, Olness & Ulatowska 2011). Στο πλαίσιο της μελέτης του λόγου από άτομα με αφασία έχουν υιοθετηθεί διαφορετικές μέθοδοι παραγωγής λόγου και μέτρησης των

γλωσσικών χαρακτηριστικών του (βλ. Armstrong 2000, Olness et al. 2010, Stark 2010, Ulatowska et al. 2011, για επισκόπηση της βιβλιογραφίας).

Στόχος του συγκεκριμένου άρθρου είναι να παρουσιαστεί ένα ολοκληρωμένο πρωτόκολλο δοκιμασιών και μεθόδων εκμείευσης αφηγηματικού λόγου στην Ελληνική, το οποίο μπορεί να αξιοποιηθεί ως έγκυρο και αξιόπιστο εργαλείο αξιολόγησης της αφηγηματικής και της επικοινωνιακής ικανότητας των ατόμων με αφασία, αλλά και ως εργαλείο σχεδιασμού αποτελεσματικής λογοθεραπευτικής παρέμβασης.

2. Διαδικασίες και μέθοδοι εκμείευσης λόγου από άτομα με αφασία

Ένας βασικός άξονας της έρευνας που πραγματοποιείται στο χώρο της αφασιολογίας επικεντρώνεται στη μελέτη των μεθόδων εκμείευσης λόγου από άτομα με αφασία, στην επίδραση των χαρακτηριστικών των δοκιμασιών στον παραγόμενο λόγο και στην αξιολόγηση της αξιοπιστίας τους. Από τις μελέτες που πραγματοποιούνται τα τελευταία τριάντα περίπου χρόνια έχουν προκύψει αξιόλογα ερευνητικά αποτελέσματα, τα οποία αποδεικνύουν ότι συγκεκριμένες μεταβλητές των δοκιμασιών που χρησιμοποιούνται για την εκμείευση λόγου, όπως τα χαρακτηριστικά των ερεθισμάτων, η τροπικότητα της παρουσίασής τους και οι γνωσιακές και γλωσσικές απαιτήσεις των δοκιμασιών, επηρεάζουν την παραγωγή λόγου των ατόμων με αφασία (Ulatowska et al. 1981, Bottenberg et al. 1987, Potechin et al. 1987, Correia et al. 1990, Doyle et al. 1994, Doyle et al. 1995) ή ακόμα και ατόμων χωρίς εγκεφαλική βλάβη (Shadden et al. 1991, Wambaugh et al. 1991), σε παραμέτρους όπως το πληροφοριακό περιεχόμενο, η λεκτική διακοπή, η συνοχή και η μακροδομή. Ωστόσο, παρά την έμφαση που έχει δοθεί στη διερεύνηση των μεθόδων εκμείευσης λόγου, δεν έχει γίνει ακόμη σαφής ο ακριβής τρόπος με τον οποίο οι διαφορετικές μεταβλητές των δοκιμασιών επηρεάζουν την παραγωγή λόγου των ατόμων με αφασία, ούτε και ο τρόπος με τον οποίο αυτές αλληλεπιδρούν με τα ατομικά χαρακτηριστικά των ατόμων, όπως ο βαθμός διαταραχής της μνήμης εργασίας ή η σοβαρότητα του ελλείμματος στην επεξεργασία του λόγου σε επίπεδο παραγωγής ή/και πρόσληψης.

Για τους σκοπούς της συλλογής δειγμάτων λόγου από άτομα με αφασία έχουν χρησιμοποιηθεί πολλές τεχνικές εκμείευσης. Οι τεχνικές αυτές μπορούν να διακριθούν σε δύο γενικές κατηγορίες: α) σε τεχνικές ελεύθερης παραγωγής λόγου και β) σε τεχνικές κατευθυνόμενης παραγωγής λόγου. Στην πρώτη κατηγορία εκμειεύεται ελεύθερος λόγος των ομιλητών με αφορμή ένα οικείο θέμα. Σε ορισμένες έρευνες ζητείται από τα άτομα με αφασία να παραγάγουν μια προσωπική ιστορία που περιλαμβάνει ένα προσωπικό αξιοσημείωτο γεγονός (Ulatowska et al. 1981). Σε άλλες ζητείται από τους συμμετέχοντες να μιλήσουν για οικεία θέματα, όπως η οικογένεια ή το σπίτι τους (Vermeulen et al. 1989, Glosser & Deser 1990), ή να περιγράψουν συνήθειες ή καθημερινές διαδικασίες, όπως η αλλαγή λάστιχου στο αυτοκίνητο ή το βούρτσισμα των δοντιών (Ulatowska et al. 1983, Williams et al. 1994). Βασικό πλεονέκτημα των τεχνικών ελεύθερης παραγωγής λόγου είναι το γεγονός ότι τα δείγματα λόγου που εκμειεύονται με αυτές έχει αποδειχτεί ότι είναι πιο πλούσια και αντιπροσωπευτικά της γλωσσικής ικανότητας των ατόμων με αφασία σε σχέση με αυτά που προκύπτουν από κατευθυνόμενες δοκιμασίες. Ο αυθόρμητος λόγος διαπιστώνεται ότι συγκεντρώνει μεγαλύτερη βαθμολογία αποτελεσματικότητας και μεγαλύτερη πολυπλοκότητα, η οποία περιλαμβάνει κριτήρια, όπως το εύρος του λεξιλογίου, το μήκος εκφωνήματος, η υπόταξη κ.λπ. (Glosser et al. 1988), σε σχέση με τον λόγο που εκμειεύεται μέσω εικόνων (Glosser et al. 1988, Doyle et al. 1995). Βασικό μειονέκτημα των τεχνικών αυτών είναι το γεγονός ότι τα δείγματα λόγου που εκμειεύονται είναι λιγότερο ελέγξιμα από τον ερευνητή, σε σχέση με τις κατευθυνόμενες δοκιμασίες, καθώς το περιεχόμενο του παραγόμενου λόγου δεν είναι σταθερό σε όλους τους ομιλητές, και για τον ίδιο λόγο δεν είναι εύκολα συγκρίσιμα μεταξύ τους.

Από τις μεθόδους κατευθυνόμενης παραγωγής λόγου, μπορούν να διακριθούν δύο επιμέρους τύποι δοκιμασιών, οι οποίοι έχουν ευρέως χρησιμοποιηθεί και έχει πολλαπλά ελεγχθεί η εγκυρότητα και η αξιοπιστία τους. Πρόκειται για α) την παραγωγή λόγου με βάση οπτικά ερεθίσματα και β) την επαναφήγηση ιστοριών που έχουν παρουσιαστεί προφορικά. Στον πρώτο τύπο δοκιμασιών ανήκουν οι τεχνικές που περιλαμβάνουν την περιγραφή μίας εικόνας ή την αφήγηση με βάση μια σειρά εικόνων (Lemme et al. 1984, Nicholas et al. 1985, Bottenberg et al. 1987, Nicholas & Brookshire 1993, Coelho et al. 1994, Christiansen 1995, Menn et al. 1994). Οι δοκιμασίες αυτού του τύπου, οι οποίες βασίζονται σε οπτικά ερεθίσματα για την παραγωγή αφήγησης, δεν επιβαρύνουν τη μνήμη, αλλά προϋποθέτουν από τον ομιλητή να παραγάγει ο ίδιος τα στοιχεία του περιεχομένου της ιστορίας και την αφηγηματική δομή. Επιπλέον, η χρήση σειράς εικόνων στη διαδικασία εκμείευσης αφηγηματικού λόγου πραγματοποιείται για μια σειρά από μεθοδολογικούς λόγους, οι σημαντικότεροι από τους οποίους είναι ότι οι εικόνες παρέχουν ένα ελεγχόμενο περιβάλλον για την παραγωγή λόγου και ότι καθοδηγούν τους ομιλητές να παραγάγουν λόγο μέσα στον οποίο είναι πιο εύκολο, σε σχέση με τον αυθόρμητο λόγο, να εντοπιστούν συγκεκριμένα υπό εξέταση στοιχεία αφηγηματικής μακροδομής, λεξικά στοιχεία, γραμματικές δομές ή λάθη.

Πολλές μελέτες έχουν επικεντρωθεί στη διερεύνηση της αποτελεσματικότητας της χρήσης των εικόνων ως ερεθισμάτων για την εκμείευση δειγμάτων αφηγηματικού λόγου από άτομα με αφασία. Σε γενικές γραμμές, έχουν εντοπιστεί μικρές διαφορές μεταξύ των διαφορετικών συνθηκών εκμείευσης. Ωστόσο, κάποιες έρευνες διαπιστώνουν ότι οι σειρές εικόνων εκμειύουν πιο πολύπλοκες δομικά αφηγήσεις (Lemme et al. 1984, Bottenberg et al. 1985), μεγαλύτερη αρμονία συνοχής (cohesive harmony, Bottenberg et al. 1985) και μεγαλύτερη λεξιλογική ποικιλία (Fergadiotis & Wright 2011) σε σχέση με τη χορήγηση μίας μόνο εικόνας.

Η δεύτερη υποκατηγορία δοκιμασιών κατευθυνόμενης παραγωγής λόγου περιλαμβάνει την επαναφήγηση μιας άγνωστης ή γνωστής ιστορίας που μόλις άκουσαν οι ασθενείς –με ή χωρίς υποστήριξη από εικόνες– (Ulatowska et al. 1981, Dressler & Pleh 1988, Williams et al. 1994) ή την επαναφήγηση μιας γνωστής παραδοσιακής ιστορίας, όπως το παραμύθι της Σταχτοπούτας (Byng 1988, Saffran et al. 1989, Byng et al. 1994). Ο συγκεκριμένος τύπος δοκιμασίας, ο οποίος βασίζεται σε ακουστικά ερεθίσματα για την παραγωγή αφήγησης, δεν απαιτεί μεν από τον ομιλητή να κατασκευάσει ο ίδιος το αφηγηματικό περιεχόμενο, αλλά προϋποθέτει από αυτόν να συγκρατήσει τα στοιχεία του περιεχομένου της ιστορίας και τη χρονική σειρά τους, να τα ανακαλέσει από τη μνήμη του και στη συνέχεια να τα επαναδιατυπώσει γλωσσικά. Γενικά, η Διαδικασία Επαναφήγησης Ιστορίας (Story Retell Procedure) έχει επανειλημμένα πιστοποιηθεί ως μια αξιόπιστη και έγκυρη μέθοδος εκμείευσης συνεχούς αφηγηματικού λόγου (Doyle et al. 2000, McNeil et al. 2001, 2002, McNeil et al. 2007). Πιο συγκεκριμένα, οι McNeil et al. (2007) σύγκριναν τα γλωσσικά χαρακτηριστικά του λόγου ατόμων με αφασία ο οποίος παράχθηκε με βάση τη Διαδικασία Επαναφήγησης Ιστορίας με τα χαρακτηριστικά της παραγωγής λόγου που προέκυψε με βάση άλλες διαδεδομένες μεθόδους εκμείευσης, όπως η δοκιμασία ελεύθερης παραγωγής μιας προσωπικής αφήγησης, η αφήγηση μιας γνωστής ιστορίας, η περιγραφή μιας οικείας και καθημερινής διαδικασίας και η δοκιμασία κατευθυνόμενης παραγωγής λόγου με βάση μία ή περισσότερες εικόνες. Τα αποτελέσματα της έρευνάς τους έδειξαν ισχυρή συσχέτιση μεταξύ της Διαδικασίας Επαναφήγησης Ιστορίας και των άλλων μεθόδων εκμείευσης λόγου ως προς την πλειονότητα των υπό εξέταση γλωσσικών παραμέτρων, όπως η λεκτική παραγωγή, το πληροφοριακό περιεχόμενο, η γραμματικότητα και η λεκτική διακοπή, αποδεικνύοντας ότι, παρά τους περιορισμούς μνήμης και κατανόησης που η διαδικασία επαναφήγησης μιας ιστορίας θέτει στα άτομα με αφασία, τα δείγματα λόγου που προκύπτουν από αυτή δεν υστερούν ούτε ποσοτικά ούτε ποιοτικά σε σχέση με αυτά που εκμειούνται με βάση

δοκιμασίες ελεύθερης ή κατευθυνόμενης παραγωγής λόγου με οπτικά ερεθίσματα (McNeil et al. 2007: 788).

Οι Doyle et al. (1998) προσπάθησαν να εξετάσουν την επίδραση του συνδυασμού των δύο βασικών τύπων δοκιμασιών κατευθυνόμενης παραγωγής λόγου, δηλαδή της αφήγησης βάσει μιας σειράς εικόνων και της επαναφήγησης μιας ιστορίας που παρουσιάζεται προφορικά, στον παραγόμενο λόγο των ατόμων με αφασία, χρησιμοποιώντας μια επιπλέον συνθήκη εκμαίευσης λόγου: ταυτόχρονα με την προφορική παρουσίαση της ιστορίας παρουσιάζεται στον ομιλητή και το οπτικό ερέθισμα, δηλαδή οι εικόνες που ανταποκρίνονται στην πλοκή της ιστορίας. Πιο συγκεκριμένα, σε δεκαπέντε άτομα με αφασία εφαρμόστηκαν τρεις διαφορετικές συνθήκες εκμαίευσης λόγου: α) προφορική παρουσίαση ιστοριών με ταυτόχρονη παρουσίαση εικόνων και επαναφήγηση με την υποστήριξη των εικόνων, β) προφορική παρουσίαση ιστοριών με ταυτόχρονη παρουσίαση εικόνων και επαναφήγηση χωρίς την υποστήριξη των εικόνων και γ) προφορική παρουσίαση ιστοριών χωρίς την παρουσίαση εικόνων και ελεύθερη επαναφήγηση. Ως ερεθίσματα χρησιμοποιήθηκαν δώδεκα ιστορίες που προέρχονταν από το Τεστ Κατανόησης Λόγου των Brookshire και Nicholas (1993). Στόχος της έρευνας ήταν να διαπιστωθεί αν ο αφηγηματικός λόγος που παράγεται από τα άτομα με αφασία παρουσιάζει διαφορές ανάλογα με την πειραματική συνθήκη ως προς ορισμένες παραμέτρους, οι οποίες περιλαμβάνουν τη λεκτική παραγωγή, τη λεκτική διακοπή, το πληροφοριακό περιεχόμενο και τη γραμματική ορθότητα και πολυπλοκότητα. Τα αποτελέσματα της έρευνας έδειξαν μεν ότι συνολικά καμία από τις υπό εξέταση μεταβλητές δεν επηρεάστηκε σημαντικά από την πειραματική συνθήκη, ωστόσο από την ανάλυση των δεδομένων για κάθε συμμετέχοντα ξεχωριστά διαπιστώθηκαν μεγάλες ατομικές διαφορές ως αποτέλεσμα της επίδρασης των διαφορετικών πειραματικών συνθηκών. Άλλοι ομιλητές ανταποκρίθηκαν καλύτερα στα πολυτροπικά ερεθίσματα, δηλαδή στην ταυτόχρονη οπτική και ακουστική παρουσίαση της ιστορίας, ενώ δεν βοηθήθηκαν από την παρουσία των εικόνων κατά την επαναφήγηση, άλλοι επωφελήθηκαν από την οπτική υποστήριξη κατά την επαναφήγηση, άλλοι ανταποκρίθηκαν καλύτερα στη συνθήκη της προφορικής παρουσίας ιστοριών και της ελεύθερης επαναφήγησης, ενώ για ορισμένους ομιλητές δεν διαπιστώθηκε καμία επίδραση της πειραματικής συνθήκης.

Οι ίδιοι ερευνητές (Doyle et al. 1998: 568-569) επισημαίνουν ότι παρά τη διαπιστωμένη σε αρκετές έρευνες επίδραση των χαρακτηριστικών των δοκιμασιών, όπως το είδος του ερεθίσματος, η τροπικότητα παρουσιάσε του, οι γνωσιακές απαιτήσεις ή το είδος λόγου, σε μια σειρά από παραμέτρους του λόγου των ατόμων με αφασία, δεν μας είναι ακόμη γνωστή η σχέση που υπάρχει μεταξύ των συγκεκριμένων μεταβλητών και των ιδιαίτερων κλινικών χαρακτηριστικών κάθε ατόμου, τα οποία αφορούν ελλείμματα μνήμης ή επεξεργασίας του λόγου ως συνέπεια της εγκεφαλικής βλάβης. Προτείνουν λοιπόν τη χρήση πολλών και διαφορετικών μεταξύ τους δοκιμασιών που να περιλαμβάνουν ένα ευρύ φάσμα ερεθισμάτων, τροπικοτήτων, γνωσιακών απαιτήσεων και ειδών λόγου, ώστε να ανταποκρίνονται στα ατομικά χαρακτηριστικά, στις δυνατότητες και τις προτιμήσεις των διαφορετικών ασθενών.

Καθώς τις τελευταίες δύο δεκαετίες η παραγωγή λόγου από άτομα με αφασία μελετάται σε όλο και πιο συχνή βάση, αξίζει να σημειωθεί ένα σημαντικό πρόβλημα το οποίο έχει ήδη επισημανθεί στη βιβλιογραφία (Armstrong 2000: 885) και αφορά τον προσδιορισμό των ειδών λόγου που χρησιμοποιούνται στις επιμέρους έρευνες. Πιο συγκεκριμένα, ενώ η αφήγηση αποτελεί το κειμενικό είδος που έχει κυρίως αξιοποιηθεί στη μελέτη της αφασίας, δεν διαπιστώνεται συνέπεια στον ορισμό της αφήγησης μεταξύ των διαφορετικών ερευνών. Ενώ σε πολλές μελέτες θεωρήθηκε ότι συλλέχθηκαν και αναλύθηκαν δεδομένα που περιγράφηκαν ως αφηγήσεις, στην πραγματικότητα το ερέθισμα που χρησιμοποιήθηκε δεν οδήγησε απαραίτητα στην παραγωγή αφηγηματικού λόγου, αλλά περισσότερο περιγραφικού ή εκθετικού λόγου, όπως για παράδειγμα στην περίπτωση όπου ζητείται από τους ομιλητές να μιλήσουν για κάποιο οικείο θέμα, όπως η οικογένεια ή το σπίτι τους (Glosser & Deser 1990).

Το αποτέλεσμα αυτής της ανομοιογένειας στον ορισμό της αφήγησης υπήρξε η παραγωγή διαφορετικών και μη συγκρίσιμων μεταξύ τους δειγμάτων λόγου.

Επιπλέον, εκτός από τις διαφορές που προκύπτουν ως αποτέλεσμα του διαφορετικού ορισμού της αφήγησης που υιοθετείται σε κάθε μελέτη, υπάρχουν και διαφορές που προκύπτουν από τα χαρακτηριστικά του ερεθίσματος. Όπως επισημαίνει η Armstrong (2000: 885), η χρήση μιας εικόνας ως ερεθίσματος για την εκμείευση λόγου (π.χ. Cookie Theft) «οδηγεί συχνά στη στατική περιγραφή μιας κατάστασης παρά στην αφήγηση μιας ιστορίας», η οποία περιλαμβάνει την εισαγωγή των χαρακτήρων, του τόπου και του χρόνου, ένα «πρόβλημα», που συνήθως συνίσταται σε μια ανατροπή ή απόκλιση από την κανονική έκβαση των γεγονότων και την επίλυση του προβλήματος αυτού.

Τέλος, ένα σημαντικό μεθοδολογικό πρόβλημα που έχει εντοπιστεί σε παλαιότερες μελέτες είναι το γεγονός ότι τα δείγματα λόγου που προέρχονται από διαφορετικούς τύπους αφήγησης, όπως η προσωπική αφήγηση, η αφήγηση μιας φανταστικής ιστορίας ή ενός κλασικού αλλά πολιτισμικά προσδιορισμένου γνωστού παραμυθιού, αντιμετωπίζονται ως ίδιας τάξης και αναλύονται συνολικά και αδιαφοροποίητα (Prins et al. 1978, Vermeulen et al. 1989, Brookshire & Nicholas 1994, Nicholas & Brookshire 1995).

Στο ίδιο πλαίσιο, έχει μελετηθεί η επίδραση των οδηγιών που παρέχονται στους συμμετέχοντες των πειραματικών διαδικασιών εκμείευσης λόγου τόσο στα γραμματικά όσο και στα κειμενικά χαρακτηριστικά του παραγόμενου λόγου (Olness 2006, Wright & Capilouto 2009). Πιο συγκεκριμένα, για να διαπιστωθεί η επίδραση των οδηγιών στο είδος του λόγου που παράγεται, δόθηκε σε άτομα με αφασία (Olness 2006) και σε ενήλικες υγιείς ομιλητές (Wright & Capilouto 2009) μια δοκιμασία παραγωγής λόγου με βάση οπτικά ερεθίσματα με δύο διαφορετικούς τύπους οδηγιών: Σύμφωνα με τον πρώτο τύπο οδηγιών, ζητήθηκε από τους ομιλητές να πουν τι βλέπουν στην/στις εικόνα(-ες) («Πείτε μου τι συμβαίνει στις εικόνες» ή «Πείτε μου τι βλέπετε να γίνεται στις εικόνες»), ενώ, σύμφωνα με τον δεύτερο τύπο, δόθηκαν σαφείς οδηγίες προς την κατεύθυνση της παραγωγής ολοκληρωμένου αφηγηματικού λόγου, ο οποίος περιέχει χρονικές ακολουθίες ή/και αιτιακές σχέσεις μεταξύ των γεγονότων («Φτιάξτε μια δική σας ιστορία για το τι συνέβη, με αρχή, μέση και τέλος»). Τα αποτελέσματα έδειξαν ισχυρή επίδραση των οδηγιών στο είδος του λόγου που παρήγαγαν τόσο τα άτομα με αφασία όσο και οι υγιείς ομιλητές. Σύμφωνα με τα αποτελέσματα της έρευνας της Olness (2006), ο λόγος που εκμείευθη από άτομα με αφασία με τον δεύτερο τύπο οδηγιών ανήκε στο αφηγηματικό κειμενικό είδος και περιείχε περισσότερους παρελθοντικούς ρηματικούς τύπους, ενώ ο λόγος που προέκυψε με βάση τον παραδοσιακό τύπο οδηγιών ανήκε στο είδος της περιγραφής και περιείχε κυρίως ρηματικούς τύπους σε ενεστώτα, μη παρεμφατικούς τύπους και ελάχιστους παρελθοντικούς τύπους. Τα αποτελέσματα αυτά επιβεβαιώθηκαν και στην έρευνα των Wright και Capilouto (2009), σύμφωνα με την οποία η υιοθέτηση του δεύτερου τύπου οδηγιών οδήγησε τους ενήλικες υγιείς ομιλητές στην παραγωγή λόγου με περισσότερους παρελθοντικούς ρηματικούς τύπους, καθώς και με περισσότερο πληροφοριακό περιεχόμενο, δηλαδή με περισσότερα κύρια γεγονότα της ιστορίας, και, κατά συνέπεια, στη συχνότερη δήλωση χρονικών και αιτιακών σχέσεων μεταξύ των γεγονότων.

Έχοντας υπόψη την προηγούμενη έρευνα σε σχέση με τους διαφορετικούς τύπους δοκιμασιών εκμείευσης αφηγηματικού λόγου, καθώς και τις μεθοδολογικές αδυναμίες που έχουν διαπιστωθεί στις μελέτες ερευνών που έχουν ως αντικείμενο τη μελέτη της αφασίας στο επίπεδο του λόγου, αξίζει να σημειωθεί ότι οι πιο πρόσφατες έρευνες παραγωγής και κατανόησης αφηγηματικού λόγου από άτομα με αφασία χρησιμοποιούν θεωρητικά και ειδολογικά εξειδικευμένες προσεγγίσεις του αφηγηματικού λόγου, τόσο ως προς το σχεδιασμό των δοκιμασιών στο πειραματικό επίπεδο (ερεθίσματα, οδηγίες και συνθήκες εκμείευσης, κειμενικά είδη) όσο και στο επίπεδο ανάλυσης των γλωσσικών δεδομένων που παράγονται (ορισμός, εργαλεία και μοντέλα ανάλυσης αφηγηματικού λόγου). Επιπλέον, στις

τελευταίες μελέτες αφηγηματικού λόγου από άτομα με αφασία έχει επισημανθεί η ανάγκη συμπλήρωσης των ποσοτικών, πειραματικών μεθόδων εκμαίευσης και ανάλυσης λόγου από περισσότερο ποιοτικές προσεγγίσεις, οι οποίες χρησιμοποιούν τον αυθόρμητο λόγο των ατόμων με αφασία με στόχο να διερευνήσουν τη λειτουργικότητά του σε πιο φυσικές συνθήκες διαπροσωπικής επικοινωνίας, δηλαδή να μελετήσουν πώς «οι γλωσσικοί τύποι, οι αφηγηματικές δομές, η κοινή γνώση και το επικοινωνιακό περιβάλλον λειτουργούν μαζί για την παραγωγή συνεκτικών ιστοριών» (Olness & Ulatowska 2011: 1409).

3. Πρωτόκολλο για τη μελέτη της αφασίας στην ελληνική γλώσσα

Λαμβάνοντας υπόψη τα αποτελέσματα των ερευνών που παρουσιάστηκαν στην ενότητα 2, τις μεθοδολογικές τους αρχές, αλλά και τα θεωρητικά και μεθοδολογικά προβλήματα που έχουν επισημανθεί από την εφαρμογή τους, και ακολουθώντας τις διεθνείς πρακτικές όσον αφορά τη διαδικασία εκμαίευσης αφηγηματικού λόγου, σχεδιάστηκε ένα πρωτόκολλο που αποτελείται από τέσσερις νέες δοκιμασίες εκμαίευσης λόγου, με στόχο να συλλεχθούν με συστηματικό τρόπο δεδομένα προφορικού αφηγηματικού λόγου από άτομα με αφασία. Το πρωτόκολλο αυτό συγκροτήθηκε από ομάδα ερευνητών η οποία συνεργάζεται από το 2002 σε ζητήματα μελέτης της αφασίας στην ελληνική γλώσσα, ενώ η συνεργασία αυτή έχει οδηγήσει σε σημαντική εμπειρία στην ανάπτυξη και χορήγηση εργαλείων γλωσσικής και νευροψυχολογικής αξιολόγησης.

Με δεδομένες τις διαφορές στις γλωσσικές και γνωσιακές απαιτήσεις μεταξύ των διαφορετικών μεθόδων εκμαίευσης, οι δοκιμασίες που περιλαμβάνει το συγκεκριμένο πρωτόκολλο συνδυάζονται έτσι, ώστε οι περιορισμοί και οι δυσκολίες μιας ορισμένης μεθόδου να αντισταθμίζονται από τα πλεονεκτήματα και τις ευκολίες μιας άλλης. Στις υποενότητες που ακολουθούν παρουσιάζονται οι αρχές και τα μεθοδολογικά ζητήματα συγκρότησης του συγκεκριμένου πρωτοκόλλου, περιγράφονται λεπτομερώς οι δοκιμασίες που περιλαμβάνει, ενώ παρουσιάζονται οι μεταβλητές και τα επίπεδα ανάλυσης του αφηγηματικού λόγου που εξετάζονται στα δείγματα λόγου τα οποία συλλέγονται με αυτό.

3.1. Αρχές και μεθοδολογικά ζητήματα συγκρότησης του πρωτοκόλλου

Το είδος των δοκιμασιών που περιλαμβάνει το πρωτόκολλο για τη μελέτη της αφασίας στην Ελληνική αποτελεί έναν συνδυασμό των μεθόδων εκμαίευσης αφήγησης που έχουν αξιοποιηθεί στη διεθνή βιβλιογραφία (Ulatowska et al. 1983, Menn et al. 1994, Nicholas & Brookshire 1995, McNeil et al. 2007). Έχοντας υπόψη τη διαφορετική επίδραση χαρακτηριστικών των δοκιμασιών στον παραγόμενο λόγο των ατόμων με αφασία ανάλογα με τα ιδιαίτερα κλινικά χαρακτηριστικά τους (Doyle et al. 1998: 568-569), για τη συγκρότηση του συγκεκριμένου πρωτοκόλλου υιοθετήθηκε τυπολογική ποικιλία στις δοκιμασίες εκμαίευσης αφηγηματικού λόγου, η οποία συνδυάζεται με αντίστοιχη ποικιλία στη χορήγηση των δοκιμασιών, τόσο ως προς το ερέθισμα όσο και ως προς τον κατευθυνόμενο ή μη χαρακτήρα της δοκιμασίας.

Λαμβάνοντας υπόψη τα αποτελέσματα των ερευνών που έχουν πραγματοποιηθεί σχετικά με την αποτελεσματικότητα των διαφορετικών διαδικασιών εκμαίευσης, στο συγκεκριμένο πρωτόκολλο αξιοποιούνται δοκιμασίες που περιλαμβάνουν όλες τις κατηγορίες τεχνικών εκμαίευσης λόγου. Πιο συγκεκριμένα, αξιοποιείται η τεχνική τόσο της ελεύθερης όσο και της κατευθυνόμενης παραγωγής λόγου, ενώ η κατευθυνόμενη παραγωγή περιλαμβάνει τόσο την εκμαίευση λόγου με βάση ένα οπτικό ερέθισμα, όσο και την επαναφήγηση ιστορίας με ή χωρίς υποστήριξη από εικόνες. Ειδικότερα, το πρωτόκολλο περιλαμβάνει τις εξής δοκιμασίες:

- A. Προσωπική αφήγηση
- B. Αφήγηση πρωτότυπης ιστορίας με βάση μια σειρά εικόνων
- Γ. Επαναφήγηση πρωτότυπης ιστορίας με υποστήριξη από εικόνες

Δ. Επαναφήγηση γνωστής ιστορίας χωρίς υποστήριξη από εικόνες

Όπως έχει επισημανθεί στη βιβλιογραφία (Menn et al. 1994), η εκμείωση λόγου με υποστήριξη από εικόνες και η επαναφήγηση ιστοριών, ως κατευθυνόμενες δοκιμασίες, παρέχουν στον ερευνητή το σημαντικό πλεονέκτημα να γνωρίζει εκ των προτέρων το αφηγηματικό περιεχόμενο και, κατά συνέπεια, να μπορεί να αναλύσει και να επεξεργαστεί τα δεδομένα λόγου των ατόμων με αφασία με μεγαλύτερη ομοιογένεια και συστηματικότητα. Η προσωπική αφήγηση, ως ελεύθερη παραγωγή λόγου, έχει το μειονέκτημα των λιγότερο ελέγξιμων γλωσσικών δεδομένων από τον ερευνητή, ωστόσο έχει αποδειχτεί ότι τα δεδομένα αυτά είναι πιο πλούσια και αντιπροσωπευτικά της γλωσσικής ικανότητας των ατόμων με αφασία σε σχέση με αυτά που εκμειούνται με τη βοήθεια εικόνων (βλ. ενότητα 2).

Όπως έχει παρατηρηθεί σε προηγούμενες έρευνες (Doyle et al. 1998), δεν υπάρχουν έγκυρα ερευνητικά αποτελέσματα που να αποδεικνύουν μια συστηματικά αποτελεσματικότερη απόδοση των ατόμων με αφασία με βάση κάποια συγκεκριμένη δοκιμασία εκμείωσης. Τα άτομα ανταποκρίνονται διαφορετικά σε κάθε δοκιμασία ανάλογα με τα ιδιαίτερα κλινικά χαρακτηριστικά τους, με αποτέλεσμα να διαφοροποιείται για κάθε ασθενή ο δείκτης δυσκολίας κάθε δοκιμασίας. Για τους παραπάνω λόγους, οι δοκιμασίες που περιλαμβάνονται στο συγκεκριμένο πρωτόκολλο παρέχουν διαφορετικούς σε κάθε περίπτωση τύπους υποστήριξης στα άτομα με αφασία, έτσι ώστε να αντισταθμίσουν τις γνωσιακές και γλωσσικές απαιτήσεις κάθε μεθόδου εκμείωσης λόγου. Έτσι, στην περίπτωση της προσωπικής αφήγησης (δοκιμασία Α), ο ασθενής υποστηρίζεται στη συγκρότηση του αφηγηματικού περιεχομένου από το γεγονός ότι αφηγείται οικεία γεγονότα με τα οποία εμπλέκεται συναισθηματικά. Η αφήγηση πρωτότυπης ιστορίας με βάση μια σειρά εικόνων (δοκιμασία Β) απαιτεί από τον ασθενή να αφηγηθεί μια άγνωστη σε αυτόν ιστορία, γεγονός που αυξάνει τον βαθμό δυσκολίας της. Ωστόσο, για τη συγκρότηση του περιεχομένου υποστηρίζεται από τα οπτικά ερεθίσματα και διευκολύνεται από το γεγονός ότι πρόκειται για μια απλή ιστορία με βασικό λεξιλόγιο. Στη δοκιμασία Γ ο ομιλητής καλείται να επαναφηγηθεί μια άγνωστη, αρκετά εκτεταμένη ιστορία με αρκετά επεισόδια και σύνθετη πλοκή. Ωστόσο, η πλοκή της ακολουθεί την αφηγηματική δομή των παραδοσιακών παραμυθιών, ενώ ταυτόχρονα υπάρχει υποστήριξη από εικόνες για τη συγκρότηση του αφηγηματικού περιεχομένου. Τέλος, στη δοκιμασία της επαναφήγησης μιας γνωστής ιστορίας (δοκιμασία Δ), ο βαθμός δυσκολίας αυξάνεται από το γεγονός ότι η ιστορία που παρουσιάζεται στον ομιλητή ως ακουστικό ερέθισμα είναι αρκετά εκτεταμένη και χαρακτηρίζεται από περίπλοκη σύνταξη. Ωστόσο, η δυσκολία αυτή αντισταθμίζεται από το γεγονός ότι πρόκειται για μια ιστορία ήδη γνωστή στον ομιλητή.

3.2. Περιγραφή του πρωτοκόλλου

Πιο αναλυτικά, το συγκεκριμένο πρωτόκολλο περιλαμβάνει τις ακόλουθες δοκιμασίες:

Α. Παραγωγή προσωπικής αφήγησης. Πρόκειται για δοκιμασία ελεύθερης παραγωγής λόγου, κατά την οποία ζητείται από τα άτομα με αφασία να αφηγηθούν το περιστατικό του εγκεφαλικού επεισοδίου. Η οδηγία που δίνεται από τον εξεταστή είναι η εξής: «Πείτε μου τι συνέβη όταν πάθατε το εγκεφαλικό».

Β. Αφήγηση πρωτότυπης ιστορίας με βάση μια σειρά εικόνων («Το πάρτι»).¹ Στους ασθενείς παρουσιάζονται έξι εικόνες (βλ. Παράρτημα), οι οποίες αναπαριστούν μια πρωτότυπη, σύντομη και απλή ιστορία. Οι εικόνες αυτές τοποθετούνται οριζόντια μπροστά από τον ασθενή στη σωστή σειρά. Η οδηγία που δίνεται από τον εξεταστή είναι η εξής: «Κοιτάξτε πρώτα όλες τις εικόνες και πείτε μου την ιστορία που συμβαίνει σε αυτές με αρχή, μέση και τέλος».

¹ Οι ιστορίες Γ και Δ είναι ψηφιακά μαγνητοφωνημένες από άνδρα ομιλητή και διαρκούν 2'50" και 2'30", αντίστοιχα. Οι ιστορίες Β και Γ είναι έγχρωμες και εικονογραφημένες, ενώ οι ανεξάρτητες εικόνες έχουν μέγεθος Α5 καθεμία.

Γ. Επαναφήγηση πρωτότυπης ιστορίας με υποστήριξη από εικόνες («Το δαχτυλίδι»). Ο ασθενής ακούει μια πρωτότυπη, μαγνητοφωνημένη ιστορία, ενώ ταυτόχρονα βλέπει και μια σειρά πέντε βοηθητικών εικόνων (βλ. Παράρτημα), που τοποθετούνται οριζόντια μπροστά του στη σωστή σειρά. Αμέσως μετά ζητείται από τον ασθενή να την επαναλάβει, χρησιμοποιώντας τη βοήθεια των ίδιων εικόνων, που παραμένουν μπροστά του. Η οδηγία που δίνεται από τον εξεταστή είναι η εξής: «Πρόκειται να ακούσετε μια ιστορία για το τι συμβαίνει σε αυτές τις εικόνες. Ακούστε προσεκτικά την ιστορία και μόλις τελειώσει θα σας ζητήσω να την επαναλάβετε όσο το δυνατόν πιο ολοκληρωμένα».

Δ. Επαναφήγηση γνωστής ιστορίας («Ο λαγός και η χελώνα», μύθος του Αισώπου). Ο ασθενής ακούει μια μαγνητοφωνημένη γνωστή ιστορία (βλ. Παράρτημα) και αμέσως μετά του ζητείται να την επαναλάβει. Η οδηγία που δίνεται από τον εξεταστή είναι η εξής: «Πρόκειται να ακούσετε μια ιστορία. Ακούστε την προσεκτικά και μόλις τελειώσει θα σας ζητήσω να την επαναλάβετε όσο το δυνατόν πιο ολοκληρωμένα».

Πριν από τις παραπάνω δοκιμασίες πραγματοποιείται μια προκαταρκτική δοκιμασία εξάσκησης (warming-up), ώστε να εξοικειωθεί ο ασθενής με τη διαδικασία παραγωγής μιας αφήγησης. Πρόκειται για την εκμείωση μιας απλής ιστορίας («Ο καυγάς», Nicholas & Brookshire 1993) με τη βοήθεια έξι εικόνων, που τοποθετούνται οριζόντια σε σωστή σειρά μπροστά από τον ασθενή. Η οδηγία που δίνεται από τον εξεταστή είναι η εξής: «Κοιτάξτε πρώτα όλες τις εικόνες και πείτε μου την ιστορία που συμβαίνει σε αυτές».

Όσον αφορά τη διαδικασία χορήγησης των δοκιμασιών, λαμβάνοντας υπόψη τις έρευνες σχετικά με την επίδραση των οδηγιών στην ποιότητα του παραγόμενου αφηγηματικού λόγου, ως προς τα γραμματικά και κειμενικά του χαρακτηριστικά (Olness 2006, Wright & Capilouto 2009), δόθηκε ιδιαίτερη προσοχή στις οδηγίες που παρέχονται στο άτομο με αφασία για την κατευθυνόμενη παραγωγή αφήγησης με βάση μια σειρά εικόνων. Πιο συγκεκριμένα, οι οδηγίες διαμορφώθηκαν έτσι ώστε να κατευθύνουν τον ασθενή προς την παραγωγή ολοκληρωμένου αφηγηματικού και όχι περιγραφικού λόγου, καθώς του ζητείται να παραγάγει μια ιστορία με αρχή, μέση και τέλος και όχι απλώς να περιγράψει αυτό που βλέπει στις εικόνες. Ο εξεταστής παρέχει μία φορά την οδηγία και δεν παρεμβαίνει καθόλου κατά τη διάρκεια παραγωγής λόγου από τον ασθενή, παρά μόνο ύστερα από αξιοσημείωτη παύση, λέγοντάς του «Έχετε να μου πείτε και κάτι άλλο;». Οι ασθενείς έχουν στη διάθεσή τους όσο χρόνο χρειάζονται για να παραγάγουν τις ιστορίες. Ολόκληρη η πειραματική διαδικασία μαγνητοφωνείται από ψηφιακό μαγνητόφωνο.

3.3. Παράμετροι ανάλυσης των δειγμάτων αφηγηματικού λόγου

Τα δείγματα λόγου από άτομα με αφασία που συλλέγονται με τη χρήση του συγκεκριμένου πρωτοκόλλου αναλύονται από την ερευνητική ομάδα ως προς δομικές, λειτουργικές και αφασιολογικές κατηγορίες με βάση μια σειρά παραμέτρων, οι οποίες διακρίνονται σε τέσσερις βασικές κατηγορίες:

α) Δείκτες λεκτικής ροής: αριθμός εκφωνημάτων, μέσο μήκος εκφωνήματος, αριθμός λέξεων, αριθμός λέξεων ανά λεπτό.

β) Δείκτες συντακτικής πολυπλοκότητας και γραμματικότητας: αριθμός συνδέσμων, αριθμός προτάσεων, ποσοστό γραμματικά ορθών προτάσεων, ποσοστό κύριων προτάσεων και ποσοστό εξαρτημένων προτάσεων.

γ) Δείκτες λεκτικής διακοπής (verbal disruption): αυτοδιορθώσεις, επαναλήψεις, εγκαταλελειμμένες προτάσεις, γεμίσματα (fillers) και τυποποιημένες εκφράσεις.

δ) Δείκτες αφηγηματικής δομής: αριθμός κύριων γεγονότων, στοιχεία αφηγηματικής δομής (σύννοψη, προσανατολισμός, δράση/περιπλοκές, λύση, κατάληξη/επιμύθιο), αξιολογικά στοιχεία (ευθύς λόγος, λεξικά στοιχεία που δηλώνουν κρίση του ομιλητή ή συναισθηματική κατάσταση του ομιλητή και των χαρακτήρων της ιστορίας κ.λπ.).

Η υιοθέτηση των συγκεκριμένων δεικτών για τις κατηγορίες της λεκτικής παραγωγής, της συντακτικής πολυπλοκότητας και γραμματικότητας και της λεκτικής διακοπής συνδυάζει μεταβλητές που έχουν εφαρμοστεί στη διεθνή βιβλιογραφία, ακολουθώντας κατά κύριο λόγο την προσέγγιση των McNeil et al. (2007) και Olness et al. (2010). Όσον αφορά τους δείκτες της αφηγηματικής δομής, η ανάλυση των δομικών συστατικών της αφήγησης και της αξιολόγησης ακολουθεί το μοντέλο αφηγηματικής δομής του Labov (Labov & Waletzky 1967, Labov 1972, 2000), σύμφωνα με το οποίο η αφήγηση περιλαμβάνει έξι δομικά στοιχεία:

- α) τη σύνοψη (abstract), η οποία δηλώνει το θέμα της ιστορίας, σηματοδοτεί την έναρξή της και περιλαμβάνει ορισμένες φορές το νόημα της ιστορίας,
- β) τον προσανατολισμό (orientation), ο οποίος πληροφορεί τον αποδέκτη της ιστορίας σχετικά με τα πρόσωπα, τον τόπο και τον χρόνο των γεγονότων,
- γ) τη δράση και τις περιπλοκές (complication), η οποία αποτελείται από μια σειρά γεγονότων που οδηγούν στην κορύφωση της αφήγησης,
- δ) την αξιολόγηση (evaluation), η οποία αναφέρεται στο γιατί ειπώθηκε η ιστορία, ποιο είναι το νόημά της, ποια είναι η στάση του αφηγητή απέναντι στα γεγονότα,
- ε) τη λύση (resolution), η οποία περιλαμβάνει τα γεγονότα που συμβαίνουν μετά την κορύφωση της αφήγησης και οδηγούν στην αποκατάσταση των περιπλοκών,
- στ) το επιμύθιο (coda), το οποίο κλείνει την αφήγηση, μεταφέροντας την εστίασή της στο παρόν του αφηγητή.

Τέλος, για τη μέτρηση του αφηγηματικού περιεχομένου επιλέχθηκε το κριτήριο του αριθμού των «κύριων γεγονότων» (main events)² (Wright et al. 2005, Capilouto et al. 2006), το οποίο χρησιμοποιήθηκε ως εργαλείο αξιολόγησης των αφηγήσεων που παράχθηκαν με χορήγηση εικόνων ή σειράς εικόνων των Nicholas και Brookshire (1993). Ως κύρια γεγονότα θεωρούνται μονοπροτασιακές ή πολυπροτασιακές ενότητες της ιστορίας, καθεμία από τις οποίες αποτελεί ένα γεγονός αναγκαίο, αλλά και συγχρόνως ανεξάρτητο από τα υπόλοιπα γεγονότα της ιστορίας. Τα κύρια γεγονότα δεν συνίστανται απλώς σε προτάσεις ή εκφωνήματα, αλλά σε ευρύτερες κειμενικές ενότητες, οι οποίες περιλαμβάνουν τις χρονικές και αιτιακές σχέσεις μεταξύ των γεγονότων.

4. Προκαταρκτικά αποτελέσματα από την εφαρμογή του πρωτοκόλλου

Το συγκεκριμένο πρωτόκολλο χορηγήθηκε πιλοτικά σε τέσσερα άτομα με εντοπισμένη αριστερή εγκεφαλική βλάβη και ήπια αφασία σε χρόνια φάση (Foka-Kavalieraki et al. 2008, Φωκά-Καβαλιεράκη κ.ά. 2008), ενώ το δείγμα ελέγχου αποτέλεσαν υγιή άτομα αντίστοιχης ηλικίας, φύλου και μορφωτικού επιπέδου. Τα αποτελέσματα αυτής της πιλοτικής εφαρμογής, σε συμφωνία με προηγούμενες μελέτες (Ulatowska et al. 1983, McNeil et al. 2007), έδειξαν ότι τα άτομα με αφασία παρήγαγαν τα κύρια γεγονότα και τα βασικά δομικά στοιχεία των αφηγήσεων στο μακρογλωσσικό επίπεδο, παρά την ήπια διαταραχή που παρουσίασαν στο μικρογλωσσικό επίπεδο, όπως η χαμηλή συχνότητα χρήσης υποτεταγμένου λόγου. Όσον αφορά τη χρήση των αξιολογικών στοιχείων, τα άτομα με αφασία παρήγαγαν κυρίως ρήματα και ουσιαστικά που δηλώνουν τη συναισθηματική κατάσταση των χαρακτήρων, ενώ οι υγιείς ομιλητές παρήγαγαν και επίθετα.

Το πρωτόκολλο για την εκμαίευση αφηγηματικού λόγου στην ελληνική γλώσσα αποδείχτηκε ευαίσθητο σε διάφορα επίπεδα ανάλυσης, επιτρέποντας την αξιολόγηση πολλαπλών συσχετίσεων μεταξύ των ομιλητών. Οι ομιλητές του δείγματος ελέγχου παρήγαγαν γραμματικά και δομικά άρτιες αφηγήσεις, γεγονός το οποίο υποστηρίζει την εγκυρότητα του πρωτοκόλλου.

² Ως κριτήριο μέτρησης αφηγηματικού περιεχομένου είχε αρχικά επικρατήσει η «Μονάδα Πληροφορίας» (% Information Unit), της οποίας, ωστόσο, η υπολογιστική εγκυρότητα και η συγκριτική ευαισθησία αμφισβητήθηκε στη συνέχεια (Brodsky et al. 2003, McNeil et al. 2001).

Στη συνέχεια, πραγματοποιήθηκε μικρής κλίμακας έρευνα με ένα πιο διευρυμένο δείγμα ατόμων με αφασία (8 άτομα), στα οποία χορηγήθηκε το συγκεκριμένο πρωτόκολλο (Σταμούλη κ.ά. 2011). Στην έρευνα αυτή η ομάδα ελέγχου αποτελείται από 7 άτομα χωρίς αφασία, 1 γυναίκα και 6 άντρες. Στους πίνακες που ακολουθούν παρατίθενται ενδεικτικά τα αποτελέσματα της έρευνας με τη μορφή των μέσων όρων για τις υπό εξέταση μεταβλητές ανά ομάδα, ενώ σε παρένθεση φαίνονται οι τυπικές αποκλίσεις:

Πίνακας 1. Λεκτική παραγωγή – Λεκτική ροή

	Άτομα με αφασία		Ομάδα ελέγχου	
	Λέξεις	Λέξεις/λεπτό	Λέξεις	Λέξεις/λεπτό
Προσωπική αφήγηση	158,5 (87,4)	59,3 (21,7)	173,7 (86,4)	103,7 (28)
Πάρτι	78,8 (40,3)	51,3 (14,2)	93,9 (31,1)	89 (34,1)
Δαχτυλίδι	156,4 (57,3)	55,1 (21,2)	233,6 (105,5)	124,6 (44,7)
Λαγός & χελώνα	141,6 (37,9)	49,5 (17,9)	180,7 (62,6)	110,5 (35,5)

Όπως φαίνεται στον Πίνακα 1, ως προς τη λεκτική ροή, διαπιστώθηκε ότι τα άτομα με αφασία παρήγαγαν λιγότερες λέξεις ανά λεπτό σε σχέση με τα άτομα της ομάδας ελέγχου. Η διαφορά ήταν συστηματική σε όλες τις ιστορίες και στατιστικά σημαντική (προσωπική αφήγηση: Mann-Whitney $U=5,000$, $p=,008$, πάρτι: $U=6,000$, $p=,011$, δαχτυλίδι: $U=2,000$, $p=,003$, λαγός & χελώνα: $U=,000$, $p=,001$). Όσον αφορά τον αριθμό των παραγόμενων λέξεων, δεν βρέθηκε στατιστικά σημαντική διαφορά μεταξύ των δύο ομάδων.

Πίνακας 2. Συντακτική πολυπλοκότητα

	Άτομα με αφασία		Ομάδα ελέγχου	
	Εξαρτημένες προτάσεις	Εξαρτημένες προτάσεις	Εξαρτημένες προτάσεις	Εξαρτημένες προτάσεις
Προσωπική αφήγηση	5,3 (5,5) 15,3%	10,1 (7,1) 25,3%		
Πάρτι	3 (2,7) 17%	4,3 (3,3) 20,3%		
Δαχτυλίδι	7,8 (5,6) 25,2%	14,3 (8,5) 31,5%		
Λαγός & χελώνα	5 (4) 18,5%	13,3 (8,4) 33,6%		

Ως προς τους δείκτες συντακτικής πολυπλοκότητας (Πίνακας 2), παρατηρήθηκε ότι τα άτομα με αφασία παρήγαγαν μικρότερο αριθμό εξαρτημένων προτάσεων σε σχέση με την ομάδα ελέγχου σε όλες τις δοκιμασίες. Λαμβάνοντας υπόψη το ποσοστό των εξαρτημένων προτάσεων ως προς το σύνολο των παραγόμενων προτάσεων, και πάλι η συχνότητα χρήσης εξαρτημένων προτάσεων ήταν μικρότερη στα άτομα με αφασία σε σχέση με την ομάδα ελέγχου. Η μεγαλύτερη διαφορά μεταξύ των δύο ομάδων όσον αφορά τη χρήση εξαρτημένων προτάσεων, η οποία ήταν και στατιστικά σημαντική (Mann-Whitney $U=8,500$, $p=,023$), παρατηρήθηκε στη δοκιμασία επαναφήγησης μιας γνωστής ιστορίας χωρίς τη βοήθεια εικόνων (λαγός και χελώνα). Σε όλες τις υπόλοιπες δοκιμασίες οι φαινομενικές διαφορές των μέσων όρων δεν ήταν στατιστικά σημαντικές.

Πίνακας 3. Λεκτική διακοπή

	Άτομα με αφασία		Ομάδα ελέγχου	
	Εγκαταλελειμμένες προτάσεις	Αυτοδιορθώσεις	Εγκαταλελειμμένες προτάσεις	Αυτοδιορθώσεις
Προσωπική αφήγηση	2,9 (2,7) 8,3%	5,8 (5,4) 3,7%	0,9 (0,7) 2,3%	6,7 (7,1) 3,9%
Πάρτι	0,8 (1,4) 4,3%	4,1 (2,7) 5,3%	1,1 (1,9) 5,4%	2,3 (2,1) 2,4%
Δαχτυλίδι	4,1 (8,5) 13,4%	12,7 (14,5) 8,2%	2,3 (3) 5%	7,6 (4,9) 3,2%
Λαγός & χελώνα	3 (2,3) 11,1%	11,1 (15,2) 7,9%	0,9 (0,9) 2,2%	3 (4,1) 1,7%

Σε σχέση με τους δείκτες λεκτικής διακοπής (Πίνακας 3), παρατηρήθηκε ότι τα άτομα με αφασία είχαν περισσότερο διακοπτόμενο λόγο σε σχέση με την ομάδα ελέγχου (εγκαταλελειμμένες προτάσεις και αυτοδιορθώσεις). Ωστόσο, οι φαινομενικές διαφορές των μέσων όρων δεν ήταν στατιστικά σημαντικές. Ακολουθούν δυο παραδείγματα αυτοδιόρθωσης, το παράδειγμα (1) από την ομάδα ατόμων με αφασία και το παράδειγμα (2) από την ομάδα ελέγχου (δοκιμασία επαναφήγησης της ιστορίας του λαγού και της χελώνας):

(1) ήτανε ο λοχαγό/ λαγός και:: οδηγό/γο::/γότα όχι. λαγός και ε:: χι όχι διγός όχι γα/γα/γαχε/χε λαγός και ο δι/λεγότα όχι λε/γε/χε χελός/χεγός/ χελο/χε/ χερότα/ χε/χε χελώνα χελώνα ο λό::/λαγός και::

(2) βάλαν/ βρήκαν την αλεπού σαν πιο σοφή και:: τη βάλανε σαν διαιτητή για να δι/ ε/ ε:: α:: ν/ για να διτελέσει το έργο::/ τον αγώνα

Όσον αφορά τις εγκαταλελειμμένες προτάσεις (Πίνακας 3), ενώ οι αριθμητικές τιμές δεν έδειξαν αξιοσημείωτες διαφορές μεταξύ των ομάδων, υπολογίζοντας το ποσοστό των εγκαταλελειμμένων προτάσεων ως προς το σύνολο των παραγόμενων προτάσεων, παρατηρήθηκε ότι σε όλες τις δοκιμασίες, εκτός από αυτή του πάρτι, η ομάδα ατόμων με αφασία παρήγαγε μεγαλύτερο αριθμό εγκαταλελειμμένων προτάσεων από την ομάδα ελέγχου, χωρίς ωστόσο οι φαινομενικές διαφορές των μέσων όρων να είναι στατιστικά σημαντικές. Ακολουθούν τέσσερα παραδείγματα εγκαταλελειμμένων προτάσεων, τα (3) και (4) από άτομα με αφασία, ενώ τα (5) και (6) από την ομάδα ελέγχου:

(3) μετά ήρθανε ε:: στο:: πήρανε τη τη ασθενοφόρο και

(4) μου είπε ότι:: έχει περάσει ένα κ δεν μπορώ να το πω

(5) αλλά ήμουνα σε::/ έκανα συχνά τις εξετάσεις μου

(6) εδώ η κακιά μητριά μαζί με την ανιψιά της απ' ό,τι φαίνεται θέλανε να/ το βασιλείο δεν ξέρω το 'να άλλο ναι

Ως προς την αφηγηματική δομή, διαπιστώθηκε ότι τα άτομα με αφασία παρήγαγαν τα βασικά δομικά συστατικά της αφήγησης (προσανατολισμός, δράση/περιπλοκές, λύση), ενώ παρέλειπαν τη σύνοψη και το επιμύθιο. Κατά συνέπεια, ήταν σε θέση να παραγάγουν την αφηγηματική μακροδομή, παρά τις ελλείψεις σε επίπεδο μορφοσύνταξης. Επίσης, όπως φαίνεται και στον Πίνακα 4, τα άτομα με αφασία παρήγαγαν σχεδόν όλα τα κύρια γεγονότα των ιστοριών, όπως και η ομάδα ελέγχου.

Τέλος, σύγκλιση μεταξύ των δύο ομάδων σημειώθηκε και στη χρήση αξιολογικών στοιχείων, όπου δεν παρατηρήθηκαν αξιοσημείωτες διαφορές σε καμία κατηγορία αξιολογικών μέσων (Πίνακας 4). Τα αποτελέσματα αυτά συμφωνούν με πρόσφατες μελέτες της χρήσης αξιολογικών μέσων από άτομα με αφασία (Olness et al. 2010, Olness & Ulatowska 2011), όπου διαπιστώθηκε ότι, ακόμα και όταν υπάρχει απόκλιση μεταξύ των

ατόμων με αφασία και της ομάδας ελέγχου σε επίπεδο αναφοράς σύνθετων γεγονότων μιας ιστορίας, υπάρχει σύγκλιση στις επιδόσεις των δυο ομάδων ως προς την παραγωγή αξιολογικών στοιχείων. Τα προκαταρκτικά αποτελέσματα από την έρευνα που παρουσιάστηκε εδώ δείχνουν μια παρόμοια τάση ως προς τα στοιχεία αξιολόγησης.

Πίνακας 4. Αφηγηματικά στοιχεία

	Άτομα με αφασία				Ομάδα ελέγχου			
	Κύρια γεγονότα	Αξιολόγηση			Κύρια γεγονότα	Αξιολόγηση		
		Ευθύς λόγος	Αξιολ. κρίσεις	Συναισθ. λέξεις		Ευθύς λόγος	Αξιολ. κρίσεις	Συναισθ. λέξεις
Προσωπική αφήγηση	7 (3,3)	1,8 (2,9)	0,3 (0,5)	1,1 (1,2)	10,3 (3,2)	1 (1,8)	1,6 (1,6)	1,9 (1,5)
Πάρτι	4,6 (2,2)	0,3 (0,5)	1,1 (2)	1,3 (1)	3,3 (2,1)	0	1,3 (1,4)	2,6 (2,8)
Δαχτυλίδι	6,2 (2,7)	0,8 (0,7)	2,1 (2,1)	3 (1,4)	7,9 (1,8)	1,6 (1,1)	4,1 (2,5)	4,7 (5,8)
Λαγός & χελώνα	5,8 (3,2)	1,8 (2,3)	1,5 (1,1)	0,8 (1)	7,4 (2,1)	2,1 (2,2)	1,7 (1,7)	2,1 (1,8)

Συνοψίζοντας, τα αποτελέσματα της συγκεκριμένης έρευνας βρίσκονται σε αντιστοιχία με αυτά της πιλοτικής εφαρμογής του πρωτοκόλλου, καθώς διαπιστώθηκαν διαφορές της ομάδας των ατόμων με αφασία σε σχέση με την ομάδα ελέγχου ως προς τη λεκτική ροή, τη λεκτική διακοπή και τη χρήση εξαρτημένων προτάσεων, ενώ ως προς τους αφηγηματικούς δείκτες (αφηγηματική δομή, κύρια γεγονότα, αξιολόγηση) τα άτομα με αφασία παρουσιάζουν σύγκλιση με αυτά της ομάδας ελέγχου, γεγονός που συμφωνεί με τη βιβλιογραφία.

Συμπερασματικά, τόσο η προκαταρκτική εφαρμογή του πρωτοκόλλου όσο και η μικρής κλίμακας επόμενη χορήγησή του παρέχουν σημαντικές ενδείξεις ότι η συγκεκριμένη σειρά δοκιμασιών αποτελεί μια ολοκληρωμένη μέθοδο για την αξιολόγηση της παραγωγής λόγου στην Ελληνική από άτομα με αφασία, η οποία επιτρέπει τη μελέτη της γλωσσικής τους ικανότητας, καθώς και τη σύγκριση των γλωσσολογικών δεδομένων με νευροψυχολογικά ευρήματα. Η χορήγηση του πρωτοκόλλου σε μεγαλύτερο αριθμό ασθενών πρόκειται να ενισχύσει την εγκυρότητα και την αξιοπιστία του και να συμβάλει, κατά συνέπεια, στην ελληνική αφασιολογική έρευνα, παρέχοντας ένα χρήσιμο ερευνητικό εργαλείο, αλλά και ένα εργαλείο για την αξιολόγηση του λόγου των ατόμων με αφασία, την ευρύτερη αξιολόγηση της επικοινωνιακής τους ικανότητας και το σχεδιασμό κατάλληλης θεραπευτικής παρέμβασης.

Το πρωτόκολλο που παρουσιάστηκε αξιοποιείται για τη συστηματική συλλογή προφορικού αφηγηματικού λόγου ατόμων με αφασία αλλά και υγιών ατόμων στο πλαίσιο του ερευνητικού έργου ΘΑΛΗΣ: «Επίπεδα διαταραχής του λόγου ελληνόφωνων ατόμων με αφασία: Σχέσεις με ελλείμματα επεξεργασίας, εγκεφαλική βλάβη και προσεγγίσεις θεραπείας». Τα δεδομένα προφορικού λόγου μεταγράφονται και επισημειώνονται με βάση συγκεκριμένες προδιαγραφές προκειμένου να συγκροτήσουν το πρώτο σώμα κειμένων αφηγηματικού λόγου ομιλητών της Ελληνικής με αφασία και να αναλυθούν ως προς ποικίλους μικρογλωσσικούς, μακρογλωσσικούς και αφηγηματικούς δείκτες.

Βιβλιογραφία

- Armstrong, E. 2000. Aphasic discourse analysis: The story so far. *Aphasiology* 14, 875-892.
- Armstrong, E. 2005. Expressing opinions and feelings in aphasia: Linguistic options. *Aphasiology* 19, 285-296.
- Armstrong, E. & Ulatowska, H. K. 2007. Making stories: Evaluative language and the aphasia experience. *Aphasiology* 21, 763-774.

- Bakhtin, M. M. 1986. The problem of speech genres. In C. Emerson & M. Holquist (eds), *Speech Genres and Other Late Essays*. [Trans. V. W. McGee]. Austin, Texas: University of Texas Press.
- Benson, D. F. & Ardila, A. 1996. *Aphasia: A Clinical Perspective*. Oxford: Oxford University Press.
- Biber, D. 1989. A typology of English texts. *Linguistics* 27, 3-43.
- Bottenberg, D., Lemme, M. & Hedberg, N. 1985. Analysis of oral narratives of normal and aphasic adults. In R. H. Brookshire (ed.), *Clinical Aphasiology*. Minneapolis, MN: BRK, 241-247.
- Bottenberg, D., Lemme, M. & Hedberg, N. 1987. Effect of story content on narrative discourse of aphasic adults. In R. H. Brookshire (ed.), *Clinical Aphasiology*. Minneapolis, MN: BRK, 202-209.
- Brodsky, M. B., McNeil, M. R., Doyle, P. J., Fossett, T. R. D. & Timm, N. H. 2003. Auditory serial position effects in story retelling for non-brain-injured participants and persons with aphasia. *Journal of Speech, Language, and Hearing Research* 46, 1124-1137.
- Brookshire, R. H. & Nicholas, L. E. 1993. *The Discourse Comprehension Test*. Minneapolis, MN: BRK.
- Brookshire, R. H. & Nicholas, L. E. 1994. Speech sample size and test-retest stability of connected speech measures for adults with aphasia. *Journal of Speech, Language, and Hearing Research* 37, 399-407.
- Bruner, J. S. 1991. The narrative construction of reality. *Critical Inquiry* 18, 1-21.
- Byng, S. 1988. Sentence processing deficits: Theory and therapy. *Cognitive Neuropsychology* 5, 629-676.
- Byng, S., Nickels, L. & Black, M. 1994. Replicating therapy for mapping deficits in agrammatism: Remapping the deficit? *Aphasiology* 8, 315-341.
- Capilouto, G. J., Wright, H. H. & Wagovich, S. 2006. Reliability of main event measurement in the discourse of individuals with aphasia. *Aphasiology* 20, 205-216.
- Caplan, D. & Hildebrandt, N. 1988. *Disorders of Syntactic Comprehension*. Cambridge, MA: The MIT Press.
- Caramazza, A. & Zurif, E. B. 1976. Dissociation of algorithmic and heuristic processes in language comprehension: Evidence from aphasia. *Brain and Language* 3, 572-582.
- Christiansen, J. A. 1995. Coherence violations and propositional usage in the narratives of fluent aphasics. *Brain and Language* 51, 291-317.
- Coelho, C. A., Liles, B. Z., Duffy, R. J., Clarkson, J. V. & Elia, D. 1994. Longitudinal assessment of narrative discourse in a mildly aphasic adult. *Clinical Aphasiology* 22, 145-155.
- Correia, L., Brookshire, R. H. & Nicholas, L. E. 1990. Aphasic and non-brain-damaged adults' descriptions of aphasia test pictures and gender-biased pictures. *Journal of Speech and Hearing Disorders* 55, 713-720.
- De Roo, E. 1999. *Agrammatic Grammar: Functional Categories in Agrammatic Speech*. The Hague: Theseus.
- Doyle, P. J., Goda, A. J. & Spencer, K. A. 1995. The communicative informativeness and efficiency of connected discourse by adults with aphasia under structured and conversational sampling conditions. *American Journal of Speech-Language Pathology* 4, 130-134.
- Doyle, P. J., McNeil, M. R., Park, G., Goda, A., Rubenstein, E., Spencer, K. A., Carroll, B., Lustig, A. & Szwarc, L. 2000. Linguistic validation of four parallel forms of a story retelling procedure. *Aphasiology* 14, 537-549.
- Doyle, P. J., McNeil, M. R., Spencer, K. A., Goda, A. J., Cottrell, K. & Lustig, A. P. 1998. The effects of concurrent picture presentations on retelling of orally presented stories by adults with aphasia. *Aphasiology* 12, 561-574.
- Doyle, P. J., Thompson, C. K., Oleyar, K., Wambaugh, J. & Jackson, A. 1994. The effects of setting variables on conversational discourse in normal and aphasic adults. In R. H. Brookshire (ed.), *Clinical Aphasiology: Conference Proceedings*. Minneapolis, MN: BRK, 135-144.
- Dressler, W. U. & Pleh, C. 1988. On text disturbances in aphasia. In W. U. Dressler & J. A. Stark (eds), *Linguistic Analyses of Aphasic Language*. New York: Springer-Verlag, 151-178.
- Dronkers, N. F. & Larsen, J. 2001. Neuroanatomy of the classical syndromes of aphasia. In R. S. Berndt (ed.), *Handbook of Neuropsychology* (2nd edition). Amsterdam: Elsevier, 19-30.

- Fergadiotis, G. & Wright, H. H. 2011. Lexical diversity for adults with and without aphasia across discourse elicitation tasks. *Aphasiology* 25, 1414-1430.
- Foka-Kavalieraki, P., Kakavouliia, M., Economou, A., Varlokosta, S., Routsis, C., Kasselimis, D., Potagas, K., Evdokimidis, I. & Protopapas, A. 2008. A comprehensive approach to the analysis of narrative discourse production by Greek speakers with aphasia. Poster presented at The Science of Aphasia IX Conference, Chalkidiki, 20-25 September.
- Glosser, G. & Deser, T. 1990. Patterns of discourse production among neurological patients with fluent language disorders. *Brain and Language* 40, 67-88.
- Glosser, G., Weiner, M. & Kaplan, E. 1988. Variations in aphasic language behaviors. *Journal of Speech and Hearing Disorders* 53, 115-124.
- Goodglass, H. 1993. *Understanding Aphasia*. San Diego, CA: Academic Press.
- Harley, T. 2001. *The Psychology of Language: From Data to Theory* (2nd edition). New York: Psychology Press.
- Kinneavy, J. 1971. *A Theory of Discourse. The Aims of Discourse*. Englewood Cliffs, NJ: Prentice-Hall.
- Labov, W. 1972. *Language in the Inner City*. Philadelphia: The University of Pennsylvania Press.
- Labov, W. 2000. The transformation of experience in narrative. In A. Jaworski & N. Coupland (eds), *The Discourse Reader*. London: Routledge, 221-235.
- Labov, W. & Waletzky, J. 1967. Narrative analysis. In J. Helm (ed.), *Essays in the Verbal and Visual Arts*. Seattle: University of Seattle Press, 12-44.
- Lemme, M. L., Hedberg, N. L. & Bottenberg, D. F. 1984. Cohesion in narratives of aphasic adults. In R. H. Brookshire (ed.), *Clinical Aphasiology*. Minneapolis, MN: BRK, 215-222.
- Longacre, R. 1976. *An Anatomy of Speech Notions*. Lisse: Peter de Ridder Press.
- Mandler, J. & Johnson, N. 1977. Remembrance of things parsed: Story structure and recall. *Cognitive Psychology* 9, 111-151.
- McNeil, M. R., Doyle, P. J., Fossett, T. R. D., Park, G. H. & Goda, A. J. 2001. Reliability and concurrent validity of the information unit scoring metric for the Story Retell Procedure. *Aphasiology* 10, 991-1006.
- McNeil, M. R., Doyle, P. J., Park, G. H., Fosset, T. R. D. & Brodsky, M. B. 2002. Increasing the sensitivity of the Story Retell Procedure for the discrimination of normal elderly subjects from persons with aphasia. *Aphasiology* 16, 815-822.
- McNeil, M. R., Sung, J. E., Yang, D., Pratt, S. R., Fossett, T. R. D., Pavelko, S. & Doyle, P. J. 2007. Comparing connected language elicitation procedures in person with aphasia: Concurrent validation of the Story Retell Procedure. *Aphasiology* 21, 775-790.
- Menn, L., Ramsberger, G. & Helm-Estabrooks, N. 1994. A linguistic communication measure for aphasic narratives. *Aphasiology* 8, 315-342.
- Mesulam, M. M. 2000. *Principles of Behavioral and Cognitive Neurology* (2nd edition). Oxford: Oxford University Press.
- Nicholas, L. E. & Brookshire, R. H. 1993. A system for quantifying the informativeness and efficiency of the connected speech of adults with aphasia. *Journal of Speech, Language, and Hearing Research* 36, 338-350.
- Nicholas, L. E. & Brookshire, R. H. 1995. Presence, completeness and accuracy of main concepts in the connected speech of non-brain-damaged adults and adults with aphasia. *Journal of Speech, Language, and Hearing Research* 38, 145-156.
- Nicholas, M., Obler, L. K., Albert, M. L. & Helm-Estabrooks, N. 1985. Empty speech in Alzheimer's disease and fluent aphasia. *Journal of Speech, Language, and Hearing Research* 28, 405-410.
- Olness, G. S. 2006. Genre, verb, and coherence in picture-elicited discourse of adults with aphasia. *Aphasiology* 20, 175-187.
- Olness, G. S., Matteson, S. E. & Stewart, C. T. 2010. "Let me tell you the point": How speakers with aphasia assign prominence to information in narratives. *Aphasiology* 24, 697-708.
- Olness, G. S. & Ulatowska, H. K. 2002. Discourse elicitation with pictorial stimuli in African Americans and Caucasians with and without aphasia. *Aphasiology* 16, 623-633.
- Olness, G. S. & Ulatowska, H. K. 2011. Personal narratives in aphasia: Coherence in the context of use. *Aphasiology* 25, 1393-1413.

- Potechin, G. C., Nicholas, L. E. & Brookshire, R. H. 1987. Effects of picture stimuli on discourse production by aphasic patients. In R. H. Brookshire (ed.), *Clinical Aphasiology*. Minneapolis, MN: BRK, 216-220.
- Prins, R. S., Snow, C. E. & Wagenaar, E. W. 1978. Recovery from aphasia: Spontaneous speech versus language comprehension. *Brain and Language* 5, 192-211.
- Rumelhart, D. E. 1975. Notes on a schema for stories. In D. G. Bobrow & A. Collins (eds), *Representation and Understanding: Studies in Cognitive Science*. New York: Academic Press, 211-236.
- Σταμούλη, Σ., Κακαβούλια, Μ., Βαρλοκώστα, Σ., Οικονόμου, Α., Πρωτόπαπας, Α., Χειμαριού, Σ. & Νεραντζίνη, Μ. 2011. Παραγωγή αφηγηματικού λόγου από άτομα με αφασία: Μικρογλωσσικές και μακρογλωσσικές παράμετροι της αφηγηματικής αποτελεσματικότητας. Προφορική ανακοίνωση στο Συμπόσιο «Ερευνητικές προσεγγίσεις στη μελέτη της αφασίας: Από την πρόταση στον αφηγηματικό λόγο», 13ο Συνέδριο Ψυχολογικής Έρευνας της Ελληνικής Ψυχολογικής Εταιρείας. Αθήνα, 25-29 Μαΐου.
- Saffran, E. M., Sloan-Berndt, R. & Schwartz, M. 1989. The quantitative analysis of agrammatic production: Procedure and data. *Brain and Language* 37, 440-479.
- Shadden, B., Burnette, R., Eikenberry, B. & DiBrezzo, R. 1991. All discourse tasks are not created equal. *Clinical Aphasiology* 20, 327-341.
- Ska, B., Duong, A. & Joannette, Y. 2004. Discourse impairments. In R. D. Kent (eds), *The MIT Encyclopedia of Communication Disorders*. Cambridge, MA: The MIT Press, 302-304.
- Smith, C. 2003. *Modes of Discourse: The Local Structure of Texts*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Stark, J. A. 2010. Content analysis of the fairy tale Cinderella – A longitudinal single case study of narrative production: “From rags to riches”. *Aphasiology* 24, 709-724.
- Swales, J. 1990. *Genre Analysis: English in Academic and Research Settings*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Thorndyke, P. 1977. Cognitive structures in comprehension and memory of narrative discourse. *Cognitive Psychology* 9, 77-110.
- Todorov, T. 1968. La grammaire du récit. *Langages* 12, 94-102.
- Trosborg, A. 1997. Text typology: Register, genre and text type. In A. Trosborg (ed.), *Text Typology and Translation*. Amsterdam/Philadelphia: Benjamins, 3-23.
- Φωκά-Καβαλιεράκη, Γ., Κακαβούλια, Μ., Οικονόμου, Α., Βαρλοκώστα, Σ., Ρούτσης Χ., Κασσελίμης, Δ., Πόταγας, Κ., Ευδοκίμης, Ι. & Πρωτόπαπας, Α. 2008. Ανάλυση αφηγηματικού λόγου στην αφασία. Ανακοίνωση στο 2ο Πανελλήνιο Συνέδριο Γνωστικής Ψυχολογίας. Θεσσαλονίκη, 6-9 Νοεμβρίου.
- Ulatowska, H. K., Allard, L. & Bond Chapman, S. 1990. Narrative and procedural discourse in aphasia. In Y. Joannette & H. H. Brownell (eds), *Discourse Ability and Brain Damage: Theoretical and Empirical Perspectives*. New York: Springer, 180-198.
- Ulatowska, H. K., Freedman-Stern, R., Doyel, A. W., Macaluso-Haynes, S. & North, A. 1983. Production of narrative discourse in aphasia. *Brain and Language* 19, 317-334.
- Ulatowska, H. K., North, A. J. & Macaluso-Haynes, S. 1981. Production of narrative and procedural discourse in aphasia. *Brain and Language* 13, 345-371.
- Ulatowska, H. K., Olness, G. S., Keebler, M. & Tillery, J. 2006. Evaluation in stroke narratives: A study in aphasia. *Brain and Language* 99 (1-2), 51-52.
- Ulatowska, H. K., Reyes, B. A. & Santos, T. O. 2011. Stroke narratives in aphasia: The role of reported speech. *Aphasiology* 25, 93-105.
- Vermeulen, J., Bastiaanse, R. & van Wageningen, B. 1989. Spontaneous speech in aphasia: A correlational study. *Brain and Language* 36, 252-274.
- Wambaugh, J. L., Thompson, C. K., Doyle, P. J. & Camarata, S. 1991. Conversational discourse of aphasic and normal adults: An analysis of communicative functions. In R. H. Brookshire (ed.), *Clinical Aphasiology: Conference Proceedings*. Minneapolis, MN: BRK, 343-353.
- Werlich, E. 1976. *A Text Grammar of English*. Heidelberg: Quelle and Meyer.
- Williams, S. E., Li, E. C., Della Volpe, A. & Ritterman, S. I. 1994. The influence of topic and listener familiarity on aphasic discourse. *Journal of Communication Disorders* 27, 207-222.

- Wright, H. H. 2011. Discourse in aphasia: An introduction to current research and future directions. *Aphasiology* 25, 1283-1285.
- Wright, H. H. & Capilouto, G. J. 2009. Manipulating task instructions to change narrative discourse performance. *Aphasiology* 23, 1295-1308.
- Wright, H. H., Capilouto, G. J., Wagovich, S. A., Cranfill, T. & Davis, J. 2005. Development and reliability of a quantitative measure of adults' narratives. *Aphasiology* 19, 263-273.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ: Οπτικά και ακουστικά ερεθίσματα των Δοκιμασιών Β, Γ και Δ του Πρωτοκόλλου Εκμαίευσης Αφηγηματικού Λόγου

Δοκιμασία Β: Αφήγηση πρωτότυπης ιστορίας με βάση μια σειρά εικόνων («Το πάρτι»).

Οπτικό ερέθισμα:

Δοκιμασία Γ: Επαναφήγηση πρωτότυπης ιστορίας με υποστήριξη από εικόνες («Το δαχτυλίδι»).

Οπτικό ερέθισμα:

Ακουστικό ερέθισμα:

Θα σας διηγηθώ την ιστορία των δυο νέων και του δαχτυλιδιού.

Πριν από πολλά χρόνια, σε μια μακρινή χώρα, ζούσε ένα όμορφο και καλό βασιλόπουλο. Στο παλάτι ζούσε και η κακιά μητριά του, που ήθελε οπωσδήποτε να τον παντρεύει με την άσχημη ανιψιά της.

Μια μέρα, όμως, καθώς το βασιλόπουλο περπατούσε στο δρόμο, συνάντησε μια πολύ όμορφη κοπέλα και την ερωτεύτηκε αμέσως. Χωρίς να διστάσει, της ζήτησε να τον παντρευτεί, αλλά η καλή κοπέλα θέλησε πρώτα να τον δοκιμάσει. Του έδωσε, λοιπόν, το δαχτυλίδι της και του είπε:

Φύλαξε καλά αυτό το δαχτυλίδι και, αν μ' αγαπάς στ' αλήθεια, έλα να με βρεις όταν θ' ανθίσουν πάλι οι τριανταφυλλίες.

Το βασιλόπουλο επέστρεψε χαρούμενο στο παλάτι και είπε σε όλους την ιστορία. Η κακιά μητριά κι η ανιψιά της, όμως, ζήλεψαν πολύ:

Σιγά μην τον αφήσουμε να την παντρευτεί. Απόψε κιόλας, μόλις αποκοιμηθεί, θα του πάρουμε κρυφά το δαχτυλίδι.

Έτσι κι έγινε. Κι όταν το παλικάρι ξύπνησε το πρωί και κατάλαβε ότι είχε χάσει το δαχτυλίδι, στενοχωρήθηκε τόσο πολύ, που αρρώστησε βαριά και κανένα γιατρικό δε μπορούσε να το σηκώσει απ' το κρεβάτι.

Καθώς ο καιρός περνούσε και άρχισαν ν' ανθίζουν πάλι οι τριανταφυλλίες, η όμορφη κοπέλα περίμενε ανυπόμονα να έρθει πάλι να τη βρει ο αγαπημένος της. Οι μέρες όμως κυλούσαν κι επειδή αυτός δεν ερχόταν, η κοπέλα πίστεψε ότι την είχε ξεχάσει κι έκλαιγε απαρηγόρητη μέρα και νύχτα. Τότε, το κλάμα της το άκουσε ένα πουλάκι στο δέντρο, που τη λυπήθηκε και της μίλησε με ανθρώπινη λαλιά, λέγοντάς της:

Μην κλαις καλή μου κοπέλα, το βασιλόπουλο δεν έπαψε να σ' αγαπάει. Η βασίλισσα κι η ανιψιά της, από τη μαύρη ζήλεια τους, τού 'κλεψαν το δαχτυλίδι που του έδωσες, κι αυτός από τη στενοχώρια του έπεσε σε αρρώστια μεγάλη.

Αφού άκουσε αυτά η κοπέλα, αποφασισμένη, ξεκίνησε να πάει στο παλάτι. Βρήκε το άρρωστο παλικάρι και του είπε όλη την αλήθεια για την πανούργα μητριά του και την ανιψιά της. Το βασιλόπουλο χάρηκε τόσο πολύ που την είδε, που έγινε αμέσως καλά, έδωσε τις πονηρές γυναίκες απ' το παλάτι και παντρεύτηκε την κοπέλα.

Έτσι, έζησαν αυτοί καλά κι εμείς καλύτερα.

Δοκιμασία Δ. Επαναφήγηση γνωστής ιστορίας («Ο λαγός και η χελώνα», μύθος του Αισώπου).

Ακουστικό ερέθισμα:

Θα σας διηγηθώ την ιστορία του λαγού και της χελώνας.

Ένα ανοιξιότικο πρωινό στο δάσος, ένας λαγός είχε βγει απ' τη φωλιά του κι έκανε βόλτα για να βρει τίποτα να φάει. Καθώς περπατούσε, είδε μια χελώνα να περνάει αργά από κοντά του και του φάνηκε πολύ αστείο το περπάτημά της. Άρχισε, λοιπόν, να την κοροϊδεύει και να της λέει ότι ήταν πιο αργή απ' όλα τα ζώα, ακόμη κι από τα σαλιγκάρια.

Η χελώνα τότε σταμάτησε, γύρισε προς το λαγό και του είπε:

Τι θα έλεγες, λαγέ, να τρέξουμε σ' έναν αγώνα δρόμου για να δούμε ποιος είναι πιο γρήγορος από τους δυο μας;

Ο λαγός βρήκε τόσο αστεία την πρόταση της χελώνας, που ξεκαρδίστηκε απ' τα γέλια. Όταν είδε, όμως, ότι η χελώνα ήταν σοβαρή και το εννοούσε, αποφάσισε να δεχτεί την πρόκληση. Έτσι, όρισαν την αλεπού, σαν το πιο έξυπνο ζώο που ήταν, για διαιτητή και αποφάσισαν να διαγωνιστούν το επόμενο πρωινό.

Πράγματι, το άλλο πρωί, συναντήθηκαν στην αφετηρία, όπου είχαν μαζευτεί όλα τα ζώα του δάσους για να τους παρακολουθήσουν. Η αλεπού έδωσε το σύνθημα και ξεκίνησε ο αγώνας. Η χελώνα, χωρίς να χάσει χρόνο, άρχισε να περπατάει, αργά βέβαια, αλλά σταθερά. Ο λαγός, βλέποντας το ρυθμό της αντιπάλου του και νυστάζοντας, μιας κι ήταν πολύ πρωί ακόμα, σκέφτηκε:

Δεν πέφτω να κοιμηθώ λιγάκι, κι όταν ξυπνήσω θα τρέξω γρήγορα, όπως πάντα, και σίγουρα θα τερματίσω πρώτος.

Έτσι, η χελώνα συνέχισε να περπατάει, ενώ ο λαγός το έριξε στον ύπνο.

Αφού πέρασε αρκετή ώρα κι ο λαγός παρακοιμήθηκε, κάποια στιγμή ξύπνησε. Σηκώθηκε, λοιπόν, βαριεστημένα και άρχισε να τρέχει. Καθώς έτρεχε προς το τέρμα, του φάνηκε παράξενο που δε συνάντησε πουθενά τη χελώνα, αλλά σκέφτηκε προς στιγμή:

Μάλλον κατάλαβε ότι θα έχανε τον αγώνα έτσι κι αλλιώς και τον εγκατέλειψε.

Φτάνοντας, όμως, στο σημείο του τερματισμού, είδε έκπληκτος τη χελώνα να τον περιμένει εκεί με μια θριαμβευτική έκφραση στο πρόσωπό της και όλα τα ζώα του δάσους να τη ζητωκραυγάζουν.

Έτσι η χελώνα κέρδισε το λαγό, όχι γιατί ήταν πιο γρήγορη απ' αυτόν, αλλά γιατί παρέμεινε πιστή στο σκοπό της και δεν καυχήθηκε για τις δυνάμεις της, όπως έκανε ο λαγός.